

Чеський слід в іншомовній освіті в Україні

Місечко Ольга, Матис Мирослава

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Чеська національна меншина почала формуватися на території України з кінця 60-х років XIX ст. за сприяння російського царського уряду, який, виявляючи після скасування кріпацтва (1861) зацікавленість в інтенсифікації розвитку Південно-Західного регіону імперії, заохочував переїзд на ці землі трудових мігрантів з Європи. Затверджені в грудні 1861 р. "Правила для іноземних працівників, що оселилися в Російській імперії" звільняли іноземців від податків за куплену землю і військової повинності [Національні 2000: 14]. Крім того, вони отримали право на адміністративне самоврядування та свободу віросповідання. Збіднілі селяни і безробітні робітники склали основну масу тогочасної чеської міграційної хвилі до губерній Російської імперії: Волинської, Подільської, Катеринославської та Херсонської. Наприклад, у 1868 р. до Волинської губернії емігрувало 899 чехів, у 1869 р. – 1250 осіб, а в 1870 р. – 4 156.

Проте серед цієї міграційної хвилі вирізнялася група високоосвічених чехів-фахівців з класичних мов (латини і давньогрецької), які у складі понад сотні молодих університетських випускників-філологів зі слов'янських земель Австрійської імперії були запрошені у 1866 році до Російської імперії для викладання цих мов у гімназіях. У цей час в результаті прийняття "Статуту гімназій і прогімназій" (1864) в Російській імперії почала швидко зростати мережа гімназій, де класичні мови відігравали значну, а з 1871 р. (року внесення суттєвих змін до вказаного вище статуту) – головну роль у загальній середній освіті. Власних викладачів класичних мов в імперії відчутно бракувало. Історико-філологічні факультети університетів (в Україні – Харківського, Київського, Новоросійського) виявилися не в змозі задовольнити потреби все зростаючої мережі класичних гімназій у вчителів цих мов. Тож студенти, зокрема, Празького університету, отримавши на батьківщині вчительський чи докторський диплом, поповнювали педагогічні склади російських гімназій та університетів, головним чином в українських землях [Журнал 1875: 25-26].

Утім у скорому часі російська преса відкрила гостру кампанію проти учителів-чехів, звинувачуючи їх у тому, що вони зі своїм недосконалим знанням російської мови не можуть забезпечити якісний переклад стародавніх творів і через це утруднюють засвоєння учнями класичних мов. Як відомо, тогочасне вивчення класичних мов будувалося виключно на читанні й перекладі стародавніх текстів російською мовою, тому в умовах недостатнього володіння вчителем російською мовою знайомство з літературними і культурними зразками стародавнього світу втрачало свій сенс і перетворювалося в уміння знаходити в текстах граматичні форми. Єдиним часописом, що виступив на захист учителів-чехів, були "Московские Ведомости", які редагував М.Катков – відомий ідеолог класичної освіти.

Тим не менше, багато чеських викладачів продовжили свою викладацьку кар'єру в Україні. В історії, зокрема, університетської іншомовної освіти знаходимо прізвища деяких з них. У Харківському університеті – це професор кафедри класичної філології, викладач англійської мови у 1889-1890 рр. Р. Шерцль (випускник філософського факультету Празького університету); в Київському університеті Св. Володимира – це приват-доценти університету, які працювали там наприкінці XIX–на початку XX ст., дійсні члени Київського відділення товариства класичної філології й педагогіки В.Петр (викладач грецької й латинської мов та курсу теорії й історії грецької музики, історії римської літератури) та А. Поспішіл (викладав спочатку в Київській класичній гімназії, а потім в університеті латину й грецьку мову); викладачі класичних мов Київських гімназій, дійсні члени того ж товариства Д. Орда, Л. Орда, Ф. Яреш та інші [Місечко 2008].

Учителі чеського походження запрошувалися також для викладання у чеських школах рівня початкової освіти та двокласних чесько-російських училищах, де предмети читалися чеською мовою.

Багато сторінок в історії іншомовної освіти в Російській імперії загалом і на українських землях зокрема пов'язано з іменем видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського. У двох своїх визначних творах – "Велика дидактика" (1628) та "Новітній метод мов" (1648) – Я.А.Коменський теоретично обґрунтував цілу низку ідей щодо методів і правил навчання іноземних мов, способів полегшення засвоєння учнями матеріалу, досягнення міцності знань, використання зорової наочності тощо. Він також розробив цілу низку дидактичних і методичних порад учителю стосовно викладання іноземних мов. Перший його підручник-читанка для першого року вивчення латинської мови під назвою "Двері мов відчинені, або розсадник мов та всіх знань" ("*Janua linguarum reserata siue seminarium linguarum et scientiarum omnium*", 1631) та перший в історії навчання мови ілюстрований підручник "Видимий світ у малюнках, тобто змалювання і номенклатура всіх основних речей у світі і дій в житті" ("*Orbis sensualium pictus. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum Pictura et Nomenclatura*", 1658), підкорюючи європейські держави, не оминули й українських земель. Внаслідок географічної, політичної і культурної наближеності України до країн Європи, західні освітні ідеї швидко набували тут розголосу. Методика Я.А.Коменського дуже відрізнялася від традиційної схоластичної, вербальної методики вивчення латинської мови як засвоєння граматики і синтаксису і більше наближала процес навчання до об'єктів реальної дійсності і шляху оволодіння рідною мовою.

У XVII ст. педагогічні рекомендації й підручники з навчання мов Я.А.Коменського вже використовувалися у братських школах на українських землях. Деякі з його педагогічних творів були відомі вихованцям Києво-Могилянської колегії-кадемії Єпіфанію Славинецькому, Симеону Полоцькому та іншим, котрі в другій половині XVII ст. були запрошені до Москви для заснування там славяно-латинських шкіл. Саме Київська академія сприяла проникненню ідей Я.А.Коменського в Росію. На початку XVIII ст. його мовні навчальні книги вже широко застосовувалися в так званих "різномовних" школах Москви й Петербургу. Для навчання мов директор московської різномовної школи Е.Глюк пропонував свої рукописні переклади книг Я.А.Коменського "Двері мов ..." та "Видимий світ у малюнках". У середині XVIII ст. завдяки навчальним проектам М.Максимовича, Г.Кониського та Т.Щербацького ці книги були введені як керівництво з викладання іноземних мов у Київській академії. У другій половині XVIII ст. дидактичні поради Коменського були використані у методичному керівництві під назвою "Спосіб навчання", створеному професорами Московського університету і надрукованому у 1771р. російською, латинською, німецькою і французькою мовами. У цій колективній праці викладалися методика навчання іноземних мов, співзвучна етапам мовознавчого курсу Я.А.Коменського, а серед рекомендованих навчальних посібників згадувалася книга „Видимий світ у малюнках”.

Ідеї Я.А.Коменського щодо викладання іноземних мов знайшли своє відображення у діяльності Комісії у справі заснування народних училищ, створеної у вересні 1782 р. з метою проведення в Росії реформи шкільної освіти. Зокрема, до затвердженого 5 серпня 1786 р. Статуту народних училищ були докладені "Настанови головних народних училищ учителям іноземних мов", в основу яких ліг метод навчання мов, запропонований Я.А.Коменським. Ці настанови були використані у вчительській семінарії, організованій у 1786 р. у Петербурзі, в процесі підготовки вчителів для щойно заснованих головних і малих народних училищ.

В останній третині XIX ст. педагогічна спадщина Я.А.Коменського в царині вивчення іноземних мов була знову актуалізована в контексті критики тогочасного граматико-перекладного методу навчання і обґрунтування застосування наочності при розробці так званого "натурального" методу навчання іноземних мов наприкінці XIX – на початку XX ст.

Якщо політика Російської імперії протягом XIX – початку XX ст. стосовно заселення українських земель іноземцями ґрунтувалася на задоволенні переважно геополітичних і економічних інтересів (заселення українських рубежів з метою захисту кордонів від зовнішньої експансії; освоєння безлюдних степів і розвиток там сільського господарства та підприємств тощо), то у період діяльності українських національних урядів 1917-1920 рр. національні меншини в Україні отримали юридичне й матеріальне сприяння з боку державного керівництва

для становлення і розвитку національно-культурного будівництва.

Після встановлення в Наддніпрянській Україні радянської влади в 20-х роках ХХ ст., усвідомлюючи всю значущість підтримки з боку неросійських народів, які населяли територію СРСР, партія більшовиків у 1923 р. на своєму XII з'їзді поклала початок такому напрямку національної політики, як *коренізація*, що був спрямований на ідеологічно лояльне до влади виховання кадрів різних національностей, формування владного апарату з урахуванням національного чинника, сприяння національним культурам, мовам, освіті [Двеннадцятий 1923: 75]. Обслуговування культурних потреб національних меншин відбувалося на рівні забезпечення їх літературою, відкриття деяких навчальних закладів, наприклад, пунктів з ліквідації неписьменності та трудових шкіл, поширення періодичної преси національними мовами.

Відповідно до декрету ВУЦВК і РНК УСРР "Про заходи для забезпечення рівноправності мов та про допомогу розвитку української мови" (1 серпня 1923 р.), мови всіх національностей, що населяли Україну, проголошувалися рівноправними [Двеннадцятий 1923: 106-109]. Представники національних меншин отримали право на здобуття шкільної і професійної освіти рідною мовою і можливість вільно користуватися рідною мовою у своїх зносинах з державними органами. Чеська мова, таким чином, у числі інших національних мов вперше набула офіційно підтриманого державою поширення на території Радянського Союзу. На відміну від другої половини ХІХ ст., коли вклад чехів в іншомовну палітру Російської імперії полягав у підтримці вивчення класичних мов, у 20-х роках ХХ ст. чеська мова стала рівноцінною фарбою цієї палітри.

Почали відкриватися школи з чеською мовою викладання. За даними короткого перепису населення України 1926 року, на її території проживало 15905 осіб чеської національності [Чирко 1995: 13-14]. У 1924-1925 навчальному році в Україні діяло 10 трудових шкіл з чеською мовою викладання (853 учні), а в 1926-1927 н.р. їх було вже 16 (1012 учнів) [Ітоги 1927 : 50]. Одночасно з цим в округах з компактним розміщенням національних шкіл місцевими органами народної освіти здійснювалася професійна підготовка й перепідготовка вчителів, у тому числі чеських. Так, у 1928/29 р. при Волинському ІНО (м.Житомир) було організовано чеський семінар, до якого вступило 6 осіб. Педагогів, що володіли чеською та мовами інших меншин, запрошували до переходу з українських шкіл до національних загальноосвітніх установ.

Оскільки чехи, за кількістю проживаючих в Україні, відносилися до малочисельних національних меншин, підготовка кадрів зі знанням чеської мови, забезпечення їх чеськомовними підручниками й іншими навчальними засобами ускладнювалася. Заступник Народного комісаріата освіти УСРР Я. Ряппо у 1927 р. відзначав: "Щодо роботи серед дрібніших і розпорошеніших національностей, то її лише тепер розгортається. У зовсім зародковому стані є праця серед вірмен, латишів, ассирійців і чехів. Треба сказати, що вона майже не можлива, бо немає робітників освіти, а їхня підготовка не легка. Тому НКО України поставив це питання перед сусідніми національними республіками, щоб установити культурний зв'язок, притягти робітників і набути відповідної літератури й підручників. Щодо поляків, чехів, болгар тощо, то треба притягти придатні культурні сили з-за кордону та набувати звідти відповідну літературу і підручники [Ошибка! Источник ссылки не найден.113]".

Після реорганізації в серпні 1930 р. системи педагогічної освіти були відкриті чеські групи в Коростишівському педагогічному технікумі (у 1932/33 н.р. ним було випущено 8 педагогів-чехів, що становило 40% від потреби) й Житомирському Інституті соціального виховання [Войналович 2011]. У цей же час в Україні вперше була розроблена система спеціальної лінгвістичної освіти, до змісту якої поряд з підготовкою викладачів західних та східних мов і літератур входила також і підготовка викладачів мов для шкіл національних меншин. До складу цієї системи серед інших закладів входили Український інститут лінгвістичної освіти (УІЛО), а також технікуми лінгвістичної освіти [Мисечко 2008: 194-195]. Так, з першого року існування УІЛО (1930) у ньому було відкрито відділення для вивчення чеської мови. Проте в середині 1930-х рр. цей інститут було реорганізовано, а студентів польсько-чеського відділення переведено до Польського інституту соціального виховання (м.Київ).

У 1938 р. у результаті прийняття постанов ЦК КП(б)У "Про реорганізацію національних

шкіл в Україні" та РНК УРСР "Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР" всі національні школи, технікуми, відділи при педвузах були ліквідовані шляхом переведення їх на навчальні плани і програми радянських шкіл, технікумів, вузів звичайного типу з викладанням українською або російською мовою. У різних регіонах України в місцях компактного проживання національних меншин масового характеру набули репресії та депортації мільйонів громадян різних національностей з місць їх історичного проживання в Україні у "віддалені місця СРСР".

На сучасному етапі розбудови України як суверенної демократичної держави та її інтеграції до європейського товариства проблема збереження й використання мов національних меншин як засобу національної самоідентифікації набуває особливого значення. Досі в Україні збереглися суто чеські національні селища: Мала Zubovština (заснована 1871 р.) та Малинівка – в Житомирській області; Веселинівка, Мала Олесандрівка та Ново-Самарка (заснована 1869 р.) – в Одеській області; Миколаївка – у Вінницькій; Новгородівка (перша назва Чехоград, заснована 1869 р.) – в Запорізькій; Богемка – в Миколаївській області; Александрівка (заснована 1864 р.) та Лобаново (перша назва Богемка, заснована 1861 р.) – в Криму. В цих селищах проживає близько 3 000 чехів, котрі в щоденному житті зберегли чеську мову, традиції та релігійні обряди (за даними сайту Посольства Чеської Республіки). У селі Боратин Волинської області проживає 200 родин чеського походження (за даними сайту Волинської обласної державної адміністрації). Вивчення ними мови, історії, культури та традицій історичної батьківщини відбувається сьогодні головним чином факультативно у недільних школах, культурно-освітніх товариствах та інших культурно-освітніх закладах і організаціях. Крім того, набуває поширення вивчення чеської мови українцями, для яких вона виступає іноземною мовою. Наприклад, у Житомирському державному університеті імені Івана Франка студенти-філологи за бажанням факультативно вивчають чеську мову.

Як висновок відзначимо, що популяризація чеської мови в Україні заслуговує на більшу увагу в різних площинах: як рідної мови для представників етнічної групи, що проживає тут; як іноземної мови країни-сусіда; як спорідненої мови з групи західнослов'янських мов.

Література

Войналович Л.П.: Підготовка вчителів для шкіл національних меншин (20 – 30-ті рр. XX ст.): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Житомир 2011.

Двенадцатый съезд Российской Коммунистической Партии (большевиков): Стенографический отчет. 17 – 25 апреля 1923 г. Москва 1923.

Журнал Министерства Народного Просвещения. CLXXX/ 1875, с.1-65.

Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции. По материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК. Издательство ЦК Нацмен при ВУЦИК, Харьков 1927.

Мисечко О. Є.: Формування системи фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок XX ст. – початок 1960-х років). Полісся, Житомир 2008.

Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / [М. І. Панчук, В. А. Войналович, О. Галенко та ін.; І. Ф. Курас (голов. ред.)]. ІПЕІНД, Київ 2000.

Ряппо Я.: Народна освіта на Україні за 10 років революції. Держвидав України, Харків 1927.

Сайт Волинської обласної державної адміністрації: <http://www.voladm.gov.ua/index.php>

Сайт Посольства ЧР в Україні : https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2010_05_17/x2004_02_26/index.html

Чирко Б. В.: Національні меншини в Україні (20–30 роки XX століття). Асоціація "Україна", Київ 1995.

Summary

The article focuses on historical facts that highlight participation of Czechs in the language policy conducted on the territory of Ukraine at different time-periods: starting with the first wave of migration at 1860s, following to the national revival in 1920s and up to the present day.

Key words: Czech national minority, Classics, Czech language, J.A.Komenskyj, language teachers, language education.